# Geleneksel Müzik Performansı İçerisinde "Destan Anlatıcıları"

## *In Traditional Music Performance "Epic Tellers"*

**Oğuzhan Akkuzu**

Dokuz Eylül Üniversitesi

oguzhanakkuzu25@gmail.com

**Özet**

Sözlü kültür aktarımı açısından çok önemli bir yere sahip olan destan anlatıcılığı, gerek yaşadığımız Anadolu topraklarında gerekse diğer Türk topluluklarında farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel müzik performansı içerisinde destan anlatıcıları, içinde bulundukları toplumların kültürel tarihini ve hafızasını canlı tutmak için önemli bir rol oynamaktadırlar.

Türklerin kadim zamanlardaki yaşam tarzlarının temel kavramlarını, sosyal ilişkilerini, dünya görüşlerini, davranış kalıplarını, tarihlerini edebî bir şekilde özetleyen, içeriğinde Şamanizm, mitoloji ve sanatsal düşüncenin birçok katmanını bulunduran destanlar, bir enstrüman eşliğinde müzikle de icra edilmektedir. Destan anlatıcılarının sergilediği bu müzikal performansı sadece destan anlatımına edilen bir müzik eşliği olarak değil, içinde bulunduğu ortama göre değişkenlik gösterebilen, dinleyenler üzerinde derin etkiler yaratan canlı bir olgu olarak da ifade edebiliriz.

Performans, yaratım aktarım yapan kişi ile birlikte onu izleyen veya dinleyen kişilerin etkileşimiyle gelişip bir olgu haline dönüşen, bununla birlikte sosyal yaşamın birçok alanında kullanılan bir terimdir. Performans, günümüzde birçok disiplinin içerisinde de yer bulmuştur. Sunmak istediğimiz bu çalışmada performans kavramını müzik alanı içerisinde inceleyip, Unesco'nun Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) içerisine aldığı ve Türk dünyasında çok önemli bir yer tutan Destan Anlatıcıları'nın kuramsal art alanı ve müzik performansları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Destan, destan anlatıcısı, geleneksel müzik performansı

***Abstract***

*Epic narration, which has a very important place in terms of oral culture transfer, appears with different names both in the Anatolian lands we live in and in other Turkish communities. In traditional music performance, epic narrators play an important role in keeping the cultural history and memory of the societies they live in. Epics, which summarize the basic concepts of the life styles of the Turks in ancient times, their social relations, world views, behavior patterns, and history in a literary way, and contain many layers of shamanism, mythology and artistic thought, are performed with music accompanied by an instrument. We can describe this musical performance performed by epic narrators not only as a musical accompaniment to the epic narrative, but also as a live phenomenon that can vary according to the environment it is in and creates deep effects on the listeners. Performance is a term that develops and turns into a phenomenon with the interaction of the person making the creation and the people watching or listening to it, and is also a term used in many areas of social life. Performance has also found a place in many disciplines today. In this study, which we want to present, the concept of performance has been examined within the field of music, and evaluations have been made on the theoretical background and musical performances of Epic*

*Tellers, which Unesco has included in the Intangible Cultural Heritage (SOKÜM) and has a very important place in the Turkish world.*

***Keywords:*** *Epic, epic narrator, traditional music performance*

## GİRİŞ

Tarih boyunca insanların hayatında olan müzik, farklı durum ve olayları ifade edebilmek için çeşitlenmiştir. Zaman içinde biribinden ayrı özelliklere sahip müzik türleri olgunlaşmıştır. Bir kültürde yer alan farklı nitelikli ve farklı amaçlı müzikler, o kültürün çok yönlülüğüne ve manevi gelişmişlik düzeyinde ışık tutar (Göher Vural & Solmaz, 2018: 291). Göher Vural ve Solmaz'ın müzik hakkında yukarıda yazdığımız düşüncelerine katılarak destan anlatıcılarının da bu minvalde kültür aktarımı konusunda ne kadar önemli bir yer tuttuğunu belirtmek isterim. Çünkü destan anlatıcıları sadece destan anlatmakla kalmıyor bununla birlikte müzik aleti eşliğinde performanslarını da sergiliyorlar.

Bayat, Türk kültüründe destan söyleyicisini şu cümlelerle tanımlamaya çalışmıştır; sözlü kültürün tüm ürünlerini bilen, efsane, mitolojik hikâye anlatan, kahramanlık destanlarını icra eden ve icra ettiklerini müzik eşliğinde sunan profesyonel bir kişiliğe sahiptirler (2022: 19). Bayat'ın; *sözlü kültürün tüm ürünlerini bilen* diye tarif etmeye çalıştığı destan anlatıcıları, bu ürünlerin tümüne, yaşamış oldukları toplum içerisinde geçmişten beri yaşatılan ve günümüze kadar aktarılabilen gelenek(ler) ile sahip oldukları diye yorumlamamız yerinde olacaktır. Zira, Gelenek(ler) bir kuşaktan diğerine nakledilebilen, elden ele geçme hadisesinin kuşaklar boyunca devam etmesi sonucunda da kalıp davranışlar halini alan köklü alışkanlıklardır (Uğurlu, 2010: 8). Geleneklerin devam edebilmeleri için bir sonraki kuşağa aktarılması elzemdir bundan dolayı sözlü kültür ürünlerinin topluluğun en küçük yapı taşı olan çocuklara daha çok indirgenmesi ve işlenmesi gerekmektedir. Fedakar'ın da üzerinde durduğu gibi, …her kültür kendi lisanıyla, tabiatıyla ve sembolleriyle bilgiyi çocuğa aktardığında yaşayabilecektir (Fedakar, 2011: 107). Sözlü kültür ürünlerinden biri olan destan anlatma geleneğide, destan anlatıcılarının sayesinde varlığını günümüze kadar korumuştur.

Destan anlatıcıları, destanların varoluş sürecinden günümüze kadar gelebilmiş, artık bir gelenek haline gelen, kültür aktarımı için çok önemli bir yere sahip olan kişiliklerdir. Sözlü kültürde yaratılan destanların günümüze ulaşmasında en önemli misyonu, destanları sözlü olarak icra eden destan anlatıcıları üstlenmiştir. Destan anlatıcısı, toplumsal hafıza-şuurun sözcüsü konumunda kültürel bellekten beslenerek her icra esnasında destanı yeniden yaratır (Akyüz, 2011: 16). Yeniden yaratmanın gerçekleştiği o anda destan anlatıcısı kendi performansınıda sergilemektedir. Bu performansın ortaya çıkabilmesi için aktaran kişinin belli bir bilgi ve yetenek düzeyinde olması gerekmektedir. Bu noktada da yaratım ve aktarım kısmına dikkatleri çekmek gerekir zira belli bir bilgi ve yeteneğe sahip olmayan kişilerin destan yaratımı veya aktarımı yapabilmesi pek mümkün olamayacağı gibi devamlılığı, yani gelenek haline gelebilmesi, benimsenmeyip beğenilmemesi halinde kuşaktan kuşağa aktarılması konusunda da sorunların çıkabileceği gözardı edilmemelidir. Ekici'nin de belirttiği üzere, destanlar, sözlü gelenekte ve bir destancı-şair tarafından yaratılmış veya düzenlenmiş olmalıdırlar. Destanların yaratıcıları olan şair-destancılar, dini kimlik sahibi olsun veya olmasın, belli bir müzik aleti çalma konusunda da usta kişiler olmalıdırlar (Ekici, 2002b: 12).

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz; destanlar belirli bir bilgi ve yeteneğe sahip kişiler tarafından yaratılmış ve aktarılmıştır. Aktarımın yapıldığı anda ise aktarıcının yani destan anlatıcısının sahip olmuş olduğu beceriler doğrultusunda bir performans gerçekleşmiştir ve iyi bir performans sonucunda destan anlatıcısını dinleyen, izleyen kişiler üzerinde derin etkiler oluşması muhtemeldir.

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi açısından bazı kavramların açıklanması gerekmektedir. Sırası ile ilk olarak *Gelenek Kavramı, Performans Kavramı*, ardından *Müzik Performası* ve *Destan Geleneği* son alarakta *Destan Anlatıcıları* kavramları incelenip, geleneksel müzik performansı içerisinde Destan Anlatıcıları'nın kuramsal art alanı ve müzik performansları üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

**Gelenek**

Uğurlu gelenek tanımını şu şekilde yapmıştır; Gelenekler bir kuşaktan diğerine nakledilebilen, elden ele geçme hadisesinin kuşaklar boyunca devam etmesi sonucunda da kalıp davranışlar halini alan köklü alışkanlıklardır (2010: 8). Bu tanıma göre, herhangi bir şeyin gelenek haline gelebilmesi için herkes tarafından kabul görüp, alışkanlık haline gelmesi gerekmektedir. Birçok gelenek zamanla unutulabilir veya kendi zamanının şartlarına göre güncellenip devam da edebilir. Geçmişten günümüze kadar değişmeyen gelenekler ise aktarımı güçlü, toplumun her kesiminden kabul görmüş köklü davranış veya hadiselerdir. Bunlara en güzel örnek sözlü kültür ürünleri diyebiliriz. Destan, Efsane, Ninni, Ağıt, Atasözü v.d…

Her toplumun geçmişinden gelmiş ve sadece o topluma has gelenek-görenekleri, yaşayış biçimlerini, duygu ve düşüncelerini, yaşadıkları tarih ve coğrafya gibi çeşitli kültür öğelerini bünyesinde barındıran, her dizesinde, her notasında bu öğeleri yaşatan müzikleri vardır. Bu müzikler, var olduğu topraklarda yaşayan toplumların kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa taşıma görevi görürler (Kendüzler, 2020: 68). Konumuz gereği destan anlatıcılarının gelenek içerisindeki önemini de Akyüz şu şekilde yorumlamaktadır; Destan geleneğinin günümüze dek sürebilmiş olması, destan anlatıcısının varlığı ile anlam kazanmaktadır. Destanları, tarihin ilk mitik anlatılarından günümüz kahramanlık hikâyelerine dek taşıyan, sözlü kültür ortamı ve destan anlatıcılarıdır (Akyüz, 2011: 16).

**Performans Kavramı**

"Performans" kavramının günümüzde çeşitli alanlarda kullanılan bir terim olduğu görülmektedir. Carslon, "performans" kelimesinin birçok alanda kullanılması ile ilgili olarak; "son yıllarda performans terimi sanat, edebiyat ve toplum bilimleri alanlarında gerçekleştirilen çeşitli etkinliklerde son derece yaygınlaşmıştır. Hem yaygınlığı hem de kullanımı öyle büyüyüp genişlemiştir ki, sırf bunun ne türden bir insan etkinliği olduğunu anlamaya yönelik yazılar karmaşık bir külliyat oluşturmaktadır" (2013: 21) şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Onat, 2021: 6).

Performans kuramının öncü isimlerinden olan Schechner, performans kavramını icra etme (to perform) anlamı üzerinden bir tartışma yaratarak dört farklı eylem üzerinden değerlendirmektedir:

(…) icra etmek; olmak (being), yapmak (doing), yaptığını göstermek (showing doing), yaptığını göstermeyi açıklamak (explaining showing doing) ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Olmak varoluşun kendisidir, yapmak ise var olan herşeyin yaptığı her şey olarak tanımlanır. Yaptığını göstermek, yapılanın altını çizmek ve vurgulamaktır ve böylece icra oluşur. Yaptığını göstermeyi açıklamak ise düşünümsel (reflexive) bir uzaklık yaratarak yapılanın nasıl gösterildiği üzerine çalışmaktır, yani performans çalışmalarının yaptığıdır (Gümüş & Gündoğan, 2010: 17).

Schechner, performans eyleminin belli bir hazırlık sürecinin sonucunda ikinci kez tekrarlanan eylemler olarak ifade bulduğunun altını çizer. Sanatçıların sergilediği perfomanslar; daha önceden sınırları çizilen, öğrenilen ve prova edilen eylemleri oluşturmaktadır (Gümüş & Doğan, 2010: 18) Aslında bir sanatçı tarafından yapılan performans yeniden biçimleniyormuş

gibi görünmesine rağmen ilk olmamakta ve sanatçının her icrasında o eylem az da olsa yorumlanarak sergilenmektedir (Arslan & Öztürk, 1999: 19).

Halkbilim ve antropoloji çalışmalarında önemli isimlerden birisi olan Bauman performansı, iletişimsel ustalığın bir dinleyici kitlesi önünde teşhir edilmesindeki sorumluluk varsayımına dayanır(2008: 120). cümlesi ile kısa ve öz olarak tanımlamakta ve cümlesini aşağıdaki ifadeler ile açıklamaktadır:

Herhangi bir iletişim eylemi olarak gerçekleştirilen performans sergileme anlayışının aksine bu iletişimsel özellik, iletişim eyleminin anlaşılması gereken özel bir yorumlayıcı çerçeveyi oluşturan veya temsil eden özel olarak işaretlenmiş bir eylem şekli olarak performans anlayışıdır. Bu performans algısında iletişim eylemi sergilenir, nesnelleştirilir, bağlamsal çevresinden bir dereceye kadar çıkarılır ve bir izleyici tarafından incelemeye açılır. Performans böylece iletişim eylemine dair özel bir dikkat ve farkındalık kazandırır ve izleyiciye özel yoğunlukla ilgilenmesi için lisans verir. Performans, birini iletişimsel olarak sorumlu hale getirir; bir izleyiciye sanatçı başarısının göreceli becerisini ve etkinliğini değerlendirme sorumluluğunu verir (Bauman, 1992: 44).

Carslon, performans olgusu için "daha geniş anlamıyla kültürel düzeyde performans sadece yapmak'la, yeniden yapmak'la ilgili değildir; hem performansçılar hem de seyirciler düzeyinde yapmak ve yeniden-yapmak'la ilgili bir özbilinçtir." (2013: 16). ifadelerini kullanmakta ve kültürel performans için özellikle "insan etkinliklerinin neredeyse bütün veçhelerini kapsayan baş döndürücü çeşitlilikte çalışmada, araştırmada merkezî bir metafor ve eleştirel bir araç olarak gelişmeye devam etmiştir" diye açıklama getirmektedir (Carslon, 2013: 15-16). Carslon'un tanımında özellikle kültürel bir etkinlik olarak meydan gelen performans kavramının, icracı ve seyirci etkisiyle yeniden şekillenen olgular olarak ortaya çıktığı anlaşılır. Carslon'un devam eden açıklamasında ise performans olgusunun, insanların faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu ve bütüncül perspektiften araştırılması gereken bir kavram olarak eleştirel bir şekilde gelişim gösterdiği anlaşılır (Onat, 2021: 11).

Günümüzde eyleme dayalı hem kültürel hem de sanatsal etkinliklerde genellikle icra olayını ifade eden performansın, seyirci önünde sunum özelliği ile sahne sanatlarının içerisinde de önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Yani sahnelenen her türden eylemin performans kavramı ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu durum, müzik sanatında da kendini göstermektedir. Güzel sanatlar içerisinde yer alan müzik her ne kadar işitsel özelliği ile öne çıkan bir sanat dalı olsa da konser, dinleti ve festival gibi sahnelenmeyi gerektirecek faaliyetlerde de gösterimi yapılan bir sanattır. Bu yönüyle müziğin; icracı, sunumu yapılan eser ve seyirci gibi performansın önemli bileşenleri ile ilişki içinde olduğu görülebilmektedir (Onat, 2021: 12).

Bütün bu tanımlama ve açıklamalardan yola çıkarak, destan anlatıcısının destanı söylemeye başladığı andan itibaren performas sergileyemeye başladığı ve bu performans esnasında kendisini dinleyenler ile derin bir etkileşim içinde olduğu bununla birlikte sözlü kültürün başarıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir.

**Müzik Performansı**

Temelde bir sözlü iletişim türü olarak performans, iletişimsel ustalığın veya yeterliğin sergilenmesi için dinleyiciye karşı sorumluluk üstlenmeyi barındırır. Bu yeterlik, sosyal olarak uygun yollarla konuşma bilgisine ve yeteneğine dayanır. Performans, icracı için, izleyiciye karşı, göndergesel içeriğin ötesinde ve üstünde, iletişimin gerçekleştirilme şekliyle ilgili hesap verilebilirlik varsayımını içerir. Ortaya koyulmuş biçimi ile icracının ifade eylemi, onun ustalığını sergilemedeki göreceli becerisi ve etkinliği açısından izleyicinin nazarında değerlendirilmeye tabi bir konu veya nesne durumundadır (Altun, 2022: 274).

Antropolog Turner, etimolojik olarak performasnı şu şekilde değerlendirmiştir; İngilizcesi performance olan sözcük Ortaçağ İngilizce'sindeki parfournen, sözcüğünden türetilmiştir, sonra Eski Fransızca'daki parfournir-par, (bütün yönleri ve derinlemesine tamamlamak), sözcüğüne fournir, (döşemek, tedarik etmek) sözcüğünün eklenmesiyle parfourmen halini almıştır. Bu nedenle performans biçimlendirmenin yapısal imalarını göstermek zorunluluğunda değildir, tersine süreçsel duygu olarak tamamlama aşamasına getirme ya da başarma meselesini göstermelidir. Dolayısı ile perform, icra etmek, tek bir eylem ya da hareketten öte az ya da çok ilişkili sürecin tamamlanmasıdır (Turner, 1982: 91).

Turner'in bu değerlendirmesiyle performansı sadece başlangıç ve son olarak düşünmememiz gerektiğini performans anında birçok olgunun geliştiği ve farklı anlamlar taşıdığını görmemiz mümkündür.

Müzik alanındaki performans çalışmaları ve tartışmaları öncelikli olarak icra uygulamaları (performance practice; Almanca'da Aufführungspraxis) başlığı altında çalışılmış ve müzik alanındaki performans kuramları öncelikli olarak bu alanda geliştirilmiştir. Bu çalışma alanının temelindeki "müzik geçmişte nasıl icra edildi ve bugün nasıl icra eldir düşüncesinden hareketle geliştirilen kuramlara dayanır. Dolayısıyla, bu alandaki temel konular, Avrupa klasik müziğinin erken dönemlerdeki "orijinal" ses yapısına dayalı müzik icralarının tekrar yapılandırılması ve seslendirilmesi üzerine kurulu çalışmalardan oluşmaktadır. İcra uygulamaları çalışmalarındaki temel öğeler, eski dönemde yer alan müzikal örneklerin canlandırılması üzerinden hareketle, ses ve melodi olgusu ve eserlerin, dönemin stil özelliklerine uygun olarak seslendirilmesidir (Eken Küçükaksoy, 2017: 257).

**Destan Geleneği**

Destanlar, bir milletin varoluş mücadelesinin halk dilinde edebi bir şekile büründüğü, maneviyatından, ruhundan, tarihinden kendi kendine doğmuş, halkın yüksek milli duygularını yansıtan halk edebiyatı ürünleri yani sözlü kültür ürünleridir (Atsız, 1992: 31, Köprülü, 1999: 41, Togan, 2002: 502).

Destan, bir millet veya toplumun hayatında derin iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır (Ekici, 2002b: 18).

Anadolu bölgesinde *destan* kelimesiyle karşılanan metinler, Anadolu dışında farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Destan türünü karşılamak için Yakut Türkleri, "olongho" veya "olonho"; Altay Türkleri, "kay çörçök; Tıva Türkleri, "tool"; Hakas Türkleri, "alptığ nımah"; Kırgız Türkleri, "comok", "epos", "dastan"; Kazak Türkleri, "epos", "cır", "dastan", "anız"; Uygur Türkleri, "dastan"; Özbek Türkleri, "dastan"; Türkmen Türkleri, "dassan"; Azerbaycan Türkleri, "dastan"; Başkurt Türkleri, "epos", "dastan", "kobayır", "poema", "kissa"; Tatar Türkleri (Sibirya, Kazan, Kırım ve Dobruca) "dastan" (Kırım ve Dobruca Tatarları "destan") "epos" gibi terimler kullanılmaktadır (Elçin, 2003: 18-19).

Destanlar, geleneksel bir dile, üsluba ve kompozisyona sahiptir. Destanın icra tarzı ve ortamı bunu gerektirir. Destan anlatıcıları, destan icrasına geleneksel bir eğitimin sonunda başladıklarından destanların kurgusunda da geleneksel yapılar dikkati çeker. Diğer bir ifadeyle destancılar, destanı hangi anlatım tekniği veya teknikleriyle, nasıl bir girişle, olayları hangi sırayla aktaracağını, ne tür bağlayış kalıpları kullanacağını ve destanı ne şekilde

sonuçlandıracağını gelenekten öğrendiklerinden destanlar, sınırları tayin edilmiş bir üsluba sahiptirler. Destanların girişlerinde, sahnelerin birbirine bağlandığı geçiş kısımlarında ve sonuç bölümlerinde kalıplaşmış ifadeler kullanılır. Destan kahramanının, atının, düşmanlarının ve onunla bağlantılı canlı cansız hemen bütün varlıkların geleneksel sıfatları vardır. Kahramanın savaşa hazırlandığı ve yurdundan ayrıldığı sahneler başta olmak üzere bazı durumlar ve olaylar, kalıplaşmış bir üslupla anlatılır (Şahin, 2010: 4-5).

Destanların özel zamanlarda ve buna bağlı olarak, özel mekânlarda anlatılması faktörünüde gözden kaçırmamak gerekir. Türk anları geleneğinde destan ve masal gibi türlerin özel zaman ve mekânlarda anlatıldığı bilinmektedir. Pek çok Türk topluluğunda destanlar, sadece eğlence amaçlı değil, dini ve büyüsel amaçlarla da anlatıldığından, anlatımın kutsal bir boyutu da vardır. Yakutlardaki "olonhocu" lar, Kazaklardaki "jirav" lar, çeşitli dini törenlerde kutsal kabul ettikleri destanları; Tıva, Altay, Şor ve Hakas Türklerindeki destancılar, av ruhunu etkileyerek avın bereketli geçmesi ve avcıların sağ salim yurtlarına dönmeleri için av zamanlarında destan anlatmışlardır (Kominek & Lebeuf, 1997: 75, Reichl, 2021: 97).

Destan anlatımlarının belirli zamanlarda yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur fakat Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyalara bakıldığı zaman kışların uzun geçtiği iklim şartlarının ağır olduğu yerleri görmemiz mümkündür. Buna bağlı olarak, insanların uzun kış gecelerinde otağlarında veya çadırlarında daha çok kapalı kaldıkları için bu mevsimlerde anlatılmış olmaları muhtemeldir. Gece anlatılmasını ise, anlatılan destanın dinleyenler üzerinde derin etkiler bırakabilmesi ve o anda daha çok hayal dünyasında canlandırabilmesi için en mükemmel seçim olduğu düşünülmektedir. Fedakar, Özbek Türklerindeki destan anlatımlarının daha çok sonbahar ve kış dönemlerinde anlatıldığını ifade etmiştir (2003: 7).

**Destan Anlatıcıları**

Türk epik destanlarının icrası, irticâli yaratmaya dayanır. İcra edilen eserin başarılı bir kompozisyona sahip olabilmesi için, üç şartın bir arada mevcut olması gerekir. Bunlardan birincisi, destancının anlatacağı hikâyenin kahraman, olaylar ve olay örgüsü gibi ana hatlarını iyi bilmesi, geleneksel yapı formüllerini ezberlemesi, irticâli söz söyleme kabiliyetine ve bu nedenle de yaratıcı bir hafızaya sahip olmasıdır. İkinci husus, destan anlatma sırasında epik destan anlatma geleneğinin repertuarında yer alan temalara uygun geleneksel melodileri bulup kullanmadaki ustalığını ortaya koyabileceği geleneksel icra töresini uygulamasıdır. Üçüncü husus ise, icra sırasında, sanatçıyı teşvik edecek ve geleneksel icra töresine göre destandan anlayan bir dinleyici topluluğunun bulunmasıdır. Bu şartların tamamı gerçekleştiğinde, destancı kullandığı müzik âleti eşliğinde destanını başarılı bir şekilde icra etme şansına sahip olur (Çobanoğlu, 2023: 65).

Sözlü kültürde yaratılan destanların günümüze ulaşmasında en önemli misyonu, destanları sözlü olarak icra eden destan anlatıcıları üstlenmiştir. Destan anlatıcısı, toplumsal hafıza-şuurun sözcüsü konumunda kültürel bellekten beslenerek her icra esnasında destanı yeniden yaratır. Anlatıcı, dinleyici kitlesine, icra ortamına ve kendi psikolojik-fizyolojik durumuna bağlı olarak, bir başka değişle bağlamın gerektirdiği şekilde destana yeni bir form kazandırır. Bu bakımdan destanlar, derstan anlatıcısıyla bilinir/tanınır (Akyüz, 2011: 16).

Halk türküleri ile destanları kuağa hoş ulaştırmak, dinleyiciyi hayran bırakmak ve ilgisini çekmek işlevi anlatıcının görevidir. Dolayısıyla manzume söylenirken anlatıcı (cırçı) ile dinleyici arasında münasebet geçer. Bu münasebette dinleyicinin fonksiyonu sadece dinlemekten ibaret değildir. Anlatıcı halk türküsünü tek bir motif ya da ritimle anlatmaz. Tek ritimle monoton anlatılırsa, belki günümüzdeki destanlar bize ulaşmazdı. Demek ki, destanların nesilden nesle geçmesi, iki taraflı münasebetin (diyaloğun) neticesi diyebiliriz. Kendi eserlerini kalabalık arasında yüz yüze gelerek icra eden anlatıcının mühim düşünce, keskin delil ve

görüşlerini, his ve duygusunu tüm değeriyle manevi gıdası olarak algılayan dinleyici kitle anlatıcı ile beraber birbirine etkisi önemlidir (Adiyeva, 2016: 112).

Ekici, Karl Reichl'in çalışmasında yer alan, Türk boyları arasında farklı isimlerle karşımıza çıkan destan anlatıcılarını, aşağıdaki tabloda şu şekilde belirtmiştir (Reichl'dan Akt: Ekici, 2002b: 17).

***Tablo 1. Türk Boyları Arasında Farklı İsimler Alan Destan Anlatıcıları***

| Yakut | Altay | Uygur | Kazak | Kırgız | Özbek | Karakalpak | Türkmen | Başkırt | Tatar | Azerbaycan ve Türkiye |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Olonhohut | | | Ölengşi | | | | | | | |
| | G/Kayçı | | | | | | | | | |
| | | Destançi | | | Destançi | | | | | Destancı |
| | | Koşakçi | | | | | | | | |
| | | Bahşi | Baksı | Bahşi | Bahşı | Bahşı | Bahşı | | | |
| | | | Akın | Akın | | | | | | |
| | | | Jırav | Irçı | | Jırav | | | | |
| | | | | Manasçı | | | | | | |
| | | | | Comokçu | | | | | | |
| | | | | | | | | | | Ozan |
| | | | | | | | | Sasan | Çaçan | |
| | | | | | Şair | | | | | Şair |
| | | | | | | | | | | Aşık / Aşıg |

Türk topluluklarında destan anlatıcılarına farklı adlar verilse bile bu sanatçıların kimlikleri ve destan icraları arasında önemli benzerlikler vardır. Bazı istinalar hariç, destancılar, geleneksel bir eğitimden geçerler. Küçük yaşlarda usta bir destancının yanında bir müzik aleti çalmayı ve destan anlatmayı öğrenmeye başlayan destancı, uzun yıllar ustasının yanında kalarak onunla toylara, yani destan anlatılan ortamlara gider, bu ortamlarda bilgisini, görgüsünü ve tecrübesini arttırır. Usta destancının gözetiminde eğitimini tamamlayan destancı, bütün bir destanı anlatabilecek duruma gelir ve yalnız başına toylara katılarak destan anlatmaya başlar (Şahin, 2010: 5).

Türk dünyası içerisinde bulunan hemen hemen her Türk boyunun kendine has bir destan anlatım şekli bulunmaktadır. Kimi boylarda zaman ve mekân değişiyorsa kimi boylarda bu mekânlar ve zamanlar değişmemektedir. Destan anlatımı sırasında kullandıkları enstrümanların bile yer yer değiştiği görülmektedir. Örnek verecek olursak, Türkmenistan'da destan anlatımı, bagşı (bahşı) ve dinleyiciler için eğlence amaçlı bir etkinlik olmaktan öte anlamlamlara sahiptir. Destan icrasında bagşı, şamanın uzak dünyalara ve olağanüstü varlıklara ulaşma yolculuğuna benzer bir yolculuğa çıkar. Bagşının, kendisiyle birlikte etrafındakileri de bu yolculuğa dâhil ettiğini kullandığı müzikten anlayabiliriz. Bu yüzden Türkmen bagşıları destan anlatımına "yol" demektedirler. Bagşı, yola girerek yükselmeyi icra esnasında çaldığı dutarın perdelerini yükselterek yapar (Şahin, 2010: 212).

Destan geleneğinin günümüze dek sürebilmiş olması ise destan anlatıcısının varlığı ile anlam kazanmaktadır. Kısacası; destanları, tarihin ilk mitik anlatılarından günümüz kahramanlık hikâyelerine dek taşıyan, sözlü kültür ortamı ve destan anlatıcılarıdır (Akyüz, 2011: 16).

## SONUÇ

Sözlü kültür aktarımın vazgeçilmez bir unsuru olan destan anlatıcıları, günümüze kadar gelebilmiş destanların kuşaktan kuşağa geçmiş bekçileri olarak görebiliriz. Destan anlatıcıları, geleneksel olarak destanları, hikâyeleri, mitleri, kahramanlık öykülerini ve toplumsal değerleri anlatmak için sözlü geleneği kullanmışlardır. Bu anlatıcılar, genellikle müzik aleti kullanarak destanları dinleyicilere bir performans sergileyerek aktarmışlardır. Destan anlatıcılarının bu

performanslarının başarılı olabilmesi için bazı önemli noktaların belirtilmesi gerekmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

*Anlatım Becerisi;* Destan anlatıcılarının destanları nasıl aktardıkları büyük bir öneme sahiptir. Anlatıcıların ses tonu, vurguları, duygu aktarımı ve anlatım becerisi, dinleyicilerin destanı daha iyi anlamalarını sağlar. Anlatım becerisi, bir destan anlatıcının performansının temel faktörlerinden biridir.

*Müzikal Yetenek;* Destan anlatıcıları genellikle destanları bir müzik aletiyle veya ses yoluyla (vokal) süslerler. Enstrümanlar veya vokal performansları, dinleyicilerin destan üzerindeki merak ve heyecan atmosferini artırabilir. Anlatıcıların müzikal yetenekleri, ne kadar etkileyici ve etkili bir performans sunduklarını belirleyici özelliklerindendir.

*Duygu İletimi;* Destanları dinlemek ve anlatmak genellikle duygusal anlar içerir. Destan anlatıcılarının bu duygusal anları nasıl yaşadıkları ve dinleyicilere nasıl aktardıkları, performansın doğrudan etkileri arasında yer almaktadır. Duygusal bağ kurma, dinleyicilerin destanlara daha fazla dahil edilmesini sağlar.

*Geleneksel Değerler;* Destanlar içinde varoldukları milletin değerlerini, yaşam biçimlerini, örfünü adetlerini yani geleneksel kodlarını yansıtır. Bir destan anlatıcısı için bu değerlerin ne kadar iyi anlaşıldığı ve yansıtıldığı, performansın otantikliği ile mümkündür.

*Etkileşim ve İletişim;* Destan anlatıcıları genellikle dinleyicilerle iletişim halindedirler. Dinleyicilerle kurulan etkili iletişim, performansın kalite miktarını da artırabilir. Anlatıcıların dinleyicilerle etkileşiminde nasıl bulundukları ve onların sunumlarını çok önemlidir.

*Yaratıcılık ve İmgeleme;* Destanlar genellikle görsel ve hayal gücünün canlandırılmasını içerir. Bir destan anlatıcısının yaratıcılığı ve hayal gücü, destan dinleyen kişiler için daha çekici hale getirebilir.

*Mekan ve Zaman;* Destan anlatıcısının performansını etkileyen diğer bir olgu da mekan ve zamandır. Destan anlatıcısı etkili bir performansı gerçekleştirebilmesi için dinleyicilerin o an da o atmosfere kapılmaları veya başka bir ifadeyle destan anlatıcısı ile aynı frekansta olması gerekmektedir. Mekanın ve zamanın önemi burada kendini göstermeye başlayacaktır. Açık alanda gece ateşin etrafında yapılan bir anlatımın dinleyici üzerindeki etkisi düşünülebilir.

## KAYNAKÇA

Adiyeva, P. (2016). Kazak ve Bazı Türk Dünyasındaki Dinleyici ve Anlatıcı Performansı Hakkında Araştırmalar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 4(8), ss.110-125.

Akyüz, Ç. (2011). Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları. *Journal of Turkish Studies,* Sayı, 6(4). ss. 15-26.

Altun, I. (2022). Performans Olarak Sözlü Sanat. *Milli Folklor Dergisi*. 17(135), ss. 271-289.

Arslan, M. ve Öztürk, M. (1999). Halkbiliminde Teori ve Yöntem Arayışları. *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi,* Yıl 11, S. 41.

Atsız, N. (1992). *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Baysan Basım ve Yayınevi.

Bayat, F. (2022). Türk Kültürünün İki Söyleyici Tipi - Şaman ve Destan Anlatıcısı. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 5 (1), ss. 18-32.

Carslon, M. (2013). *Performans: Eleştirel Bir Bakış.* (Çev. Beliz Güçbilmez). 1. b., Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2023). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği.* 7. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları

Eken Küçükaksoy, M. (2017). Müzikolojide İcra Uygulamaları (Performance Practice) Üzerine Çalışmalar ve Türkiye'deki Örnekleri. *Kesit Akademi Dergisi / The Journal Of Kesit Academy*, 3(12), ss. 256-267.

Ekici, M. (2002b). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II. *Millî Folklor Dergisi,* 7(54), ss. 11-18.

Elçin, Ş. (2003). *Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu, İslamiyet Öncesi Türk Destanları.* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Fedakar, P. (2011). Çizgiyi Aşanlar: Cille Türk Mitolojisinin Çizgi Filmde Kullanılması ve Çizgi Filmle Aktarılması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 11(1), ss. 107- 119.

Fedakar, S. (2003). *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Göher Vural F, ve Solmaz, S. (2018). Türk Tarihinden Örneklerle Manas Destanı'nda Müzik Türleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (44), ss. 289-302.

Gümüş, P. ve Gündoğan, S. (2010). Richard Schechner ve Performans Kuramı. *MİMESİS Tiyatro/Çeviri ve Araştırma Dergisi,* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

Kendüzler, M. (2020). Türkiye'de 1995-2018 Yılları Arasında Okutulmasına İzin Verilmiş Ortaokul (5., 6., 7. Ve 8. Sınıf) Müzik Ders Kitaplarında Sözlü Geleneksel Türk Müzik Türlerinin Yer Alma Durumu. *Balkan Müzik ve Sanat Dergisi,* 2(2), ss. 67-82.

Kominek, S. Z. ve Lebeuf, A. (1997). The Tale of Crazy Harman The Musican and the Consept of Music in the Türkmen Epic Tale, Harman Dali. Warsaw: Academic Publications Dialog.

Köprülü, F. (1999). *Edebiyat araştırmaları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Onat, H. (2021). *Geleneksel Kazak Müziği İcracıları ve Performans Özelliklerinin Performans Teori Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Reichl, K. (2021). *Türk Boylarının Destanları.* (Çev. Metin Ekici). 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şahin, H. İ. (2010). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği.* Konya: Kömen Yayınları

Togan, Z. V. (2002). *Türk Destanlarının Tasnifi, Türkler.* C.3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

Turner, V. (1982). *From Ritual to Theatre.* New York: PAJ Publications

Uğurlu, S. (2010). *Gelenek ve Kimlik İlişkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.